



Tijdschrift voor Numismatiek

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- & PENNINGKUNDE

VOL. XXVI

Tweemaandelijks tijdschrift

Nr. 5 1976

Verantw. uitgever & redactie : VAN KEYMEULEN A.
Jules Lootenslaan 33, 9620 ZOTTEGEM.

Bijdrage : Beschermend lid : 500 fr.
Lid : 300 fr. — Buitenland : 350 fr. te storten bij
LE MAIRE, P., de Broquevillelaan 53, bus 12, 1200 Brussel of
op P.C.R. 000-0846038-04 van het E.G.M.P. te Brussel of
via de afdelingen.

HET DUIITS PAPIERGELD UIT DE JAREN 1914-1924

(vervolg en einde)

Het waardevast noodgeld van 1923-1924

Alvorens er tegen het einde van 1923 met het invoeren van de *Rentenmark* een einde kon gesteld worden aan de inflatie, nam de Duitse regering nog enkele maatregelen om uit de hopeloos verstoorde geldcirculatie te geraken en om de bevolking weer vertrouwen in papiergeld te schenken.

In oktober werden door de *Reichsbank* de obligaties van een staatslening, in dollars uitgeschreven, als wettig betaalmiddel erkend en gaf zij onder waarborg van haar eigen aandeel in deze lening kleine coupures uit voor 0,42 Goldpfennig = 1/10 Dollar, 1,05 Goldmark = 1/4 Dollar en 2,10 Goldmark = 1/2 Dollar. Ook de *Deutsche Reichsbahn* gaf zulke briefjes uit en hiermede komt het zogenaamde *Goldnotgeld* in omloop.

Op 23 oktober wordt ook aan de nijverheid de toelating verleend om dit *wertbeständige* of waardevast noodgeld uit te geven. Zij

mocht slechts van zeer korte duur zijn en moest in ieder geval voor het globale bedrag gedekt zijn door het bezit van aandelen van een rijkslening in dollars uitgeschreven.

Onder dezelfde voorwaarden krijgen op 13 november 1923 ook de *Länder*, provincies, steden en gemeenten de toelating om dit nieuwsoortig noodgeld uit te geven, vooral om de handel in levensmiddelen, die helemaal overhoop lag, weer mogelijk te maken. Boeren en winkeliers weigerden nog inflatiemarken te aanvaarden. Het *wertbeständige* noodgeld moest binnen het gebied van de uitgever als wettelijk betaalmiddel beschouwd worden en wie het weigerde te aanvaarden werd met straf bedreigd.

In de catalogus van Dr. Keller over *Das wertbeständige Notgeld* (*Goldnotgeld*) 1923-1924 ⁽²¹⁾ vinden wij de 497 emittenten terug die deze eigenaardige biljetten met hun dubbele waardebepaling in goudmark en in dollars in omloop brachten (zie afbeelding nr. 8). De

verschillende lokaliteiten uitgegeven werden vóór het *Goldnotgeld* in omloop kwam.

Benevens de *Roggenscheine* werd er ook waardevast noodgeld in omloop gebracht voor een bepaald gewicht aan suiker, reuzel, vet, margarine, ook voor een hoeveelheid bakstenen of hout en tenslotte nog voor gebruikseenheden aan elektrische stroom, gas en water.

Alles bij elkaar genomen werden er bij de 2.900 *wertbeständige* noodgeldbiljetten uitgegeven. Zij verdwenen geleidelijk weer uit de omloop wanneer in het begin van 1924 met de nieuwe *Rentenmarken* het geldverkeer zich langzamerhand normaliseerde. De kleine coupures bleven als pasmunt het langst in gebruik.

Tot 15 maart 1924 drukte de *Reichsbank*, in afwachting van haar hervorming, nog steeds biljoenenbriefjes. Bij de wet van 30 augustus 1924, die de *Reichsmark* als nieuwe munteenheid instelde, werd de volgende pariteit vastgesteld: 1 Reichsmark = 1 Rentenmark = 1 biljoen inflatiemarken.

Na het in omloop komen van de nieuwe Reichsmarkbiljetten met de datum 1.10.1924 verdwenen nu ook de Rentenmarken geleidelijk uit de circulatie. Een deel van het inflatiegeld bleef omlopen en zo gold een briefje van 10 miljard Mark als 1 nieuwe Pfennig.

Van 5 juni 1925 af werden de papiermarken ongeldig. Op 5 juli 1925 werd de *Reichsbank* van de omwisselingsplicht ontheven. De tijd van het noodgeld 1914-1924 was nu definitief voorbij. Thans is het nog een belangwekkend gebied, zowel om het verzamelen van de uitgegeven biljetten als om de studie van deze zeer bewogen periode uit de geschiedenis van het Duitse geldwezen.

Recente heruitgaven van de catalogi van Dr. Keller

Wij hebben er reeds op gewezen dat de catalogi van Dr. Keller mettertijd tot de meest begeerde en gezochte naslagwerken op het gebied van het papiergeld gingen behoren. Een bekend verzamelaar schreef in 1956 zeer bondig: « Kein Sammler ohne Kellerkatalog und kein Katalog ohne Dr. Keller » ⁽²²⁾.

En om de verzamelaars, die niet tot de gelukkige bezitters van deze catalogi behoorden, behulpzaam te zijn besloot het *Battenberg Verlag* te München sommige van deze waardevolle catalogi opnieuw te publiceren. In offset-druk en alle met het formaat 29,5 × 21,5 cm zagen totnogtoe 3 geïllustreerde catalogi het licht.

Eerst verscheen het deel *Serienscheine* ⁽²³⁾ in een bewerking van Albert Pick en Carl Siemsen. In een korte inleiding omlijnen zij

(22) Gerhard AULEPP, *Rundschau der Geldzeichensammler*, 14. Sonderausgabe gewidmet: Herrn Dr. Arnold Keller, Berlin, dem Altmeister der Notgeldsammler, Dortmund 1956.

(23) *Das Deutsche Notgeld, Katalog Kleingeldscheine 1916-1922, IV. Teil: Serienscheine*, 296 bladzijden + 44 bladzijden afbeeldingen.



Afb. nr. 8: Kreis Wittgenstein, 2,10 M. Gold = 1/2 Dollar, 22 November 1923

verhouding 1 goudmark = 4,20 dollar gaf voor de kleinere waarden soms aanleiding tot zonderlinge breuken zoals bijvoorbeeld 1 Pfennig Gold = 0,238 Dollarcenten (*Handelskammer für die Kreise Lörrach und Waldshut*) of 35 Pfennig Gold = 1/12 Dollar (*Städtische Betriebe Straubing*).

Zeer uitzonderlijk wordt de waardevastheid ook uitgedrukt in 2 Goldmark = 8 Franken (*Handelsschutzverein der Pfalz, Gruppe Pirmasens*).

In dezelfde catalogus zijn er ook nog 64 emittenten opgenomen die de waardevastheid van hun noodgeld in waren of diensten vastlegden. In de eerste plaats zijn dat de zogenaamde *Roggenscheine*, die in

(21) 2. Auflage, Berlin 1954, 79 bladzijden met een voorwoord van 14 bladzijden.

hun opvattingen over de betekenis, het verzamelen en het catalogeren van deze bonte briefjes. Hierbij motiveren zij duidelijk waarom zij in enkele opzichten zijn afgeweken van de opvattingen van Dr. Keller en waarom zij ook sommige *Verkehrsausgaben* bij de *Serienscheine* geklasseerd hebben en vice versa.

Voor de verzamelaars op dit gebied is het bezit van deze catalogus een noodzaak en tevens een verrijking van hun kennis ter zake, zeker wat de hedendaagse waarde van deze briefjes betreft.

Een tweede catalogus in de nieuwe reeks is deze over het inflatienoodgeld van 1922⁽²⁴⁾. Hier gaat het echter niet om een nieuwe bewerking maar om een herdruk van de originele uitgave. Zodoende geeft deze catalogus nog de waarde weer die aan dit noodgeld in 1954 toegekend werd. Vertrekkend van het standpunt dat het van groter belang is de verzamelaars een betrouwbare gids aan te bieden, dan wel een benaderende actuele prijs van de biljetten te geven, is zulk een herdruk zeker te loven. Vele verzamelaars zullen hiermede voor de eerste maal een duidelijk overzicht krijgen van de biljetten uit de eerste inflatieperiode.

Ook de catalogus *Das Notgeld der deutschen Inflation 1923* werd op dezelfde wijze herdrukt. De acht volumes die Dr. Keller nodig had werden hierbij tot twee lijvige boekdelen teruggebracht⁽²⁵⁾. Wie op dit haast onoverzichtelijke terrein wegwijs wil worden, zal deze catalogus niet kunnen missen.

Catalogi van andere auteurs

Op het gebied van de numismatiek wordt er ook een zeer verdienstelijke activiteit ontwikkeld door het *Verlag: Buchdruckerei Eric Pröh* te Berlijn gevestigd.

Deze firma publiceert sedert 1970 het goed verzorgde maandblad *Die Münze*, waarin ook regelmatig bijdragen over papiergeld voorkwamen. In 1974 besloot zij voor de verzamelaars van papiergeld trimestrieel een afzonderlijk tijdschrift uit te geven onder de titel *Der Geldschein*, waarvan het laatst verschenen nummer op 10.000 exemplaren werd gedrukt.

Pröh geeft echter ook regelmatig catalogi uit over munten en papiergeld en wat het Duitse noodgeld uit de periode 1914-1924 betreft zijn er reeds twaalf deeltjes verschenen in het zeer handig formaat van 21 x 15 cm. Al deze catalogi zijn zeer goed verzorgd en geïllustreerd.

Van de hand van Hans Meyer verschenen er eerst drie brochuren onder de algemene titel *Deutsches Papiernotgeld, 1914 bis zu Beginn*

(24) *Das Notgeld der deutschen Inflation 1922, Nachdruck der Originalausgabe*, 140 bladzijden met 200 afbeeldingen.

(25) *Das Notgeld der deutschen Inflation 1923, Teil I (Band 1-4), Teil II (Band 5-8)*, samen 1.132 bladzijden + 92 bladzijden afbeeldingen.

der Hochinflation — Offizielle Ausgaben (26). In deze brochuren worden voor een bepaald deel van Duitsland van de officiële emittenten al de briefjes beschreven die werden uitgegeven van 1914 tot het einde van de eerste inflatiegolf. Wat het *Kleingeld* van 1916-1922 betreft wordt er geen onderscheid gemaakt tussen de *Verkehrsausgaben* en de *Serienscheine*.

In de vier volgende catalogi van Hans Meyer (27) worden ook de private uitgaven, de biljetten van de hyper-inflatie en het waarde-vaste noodgeld van 1923-1924 opgenomen.

In dezelfde reeks en in dezelfde geest opgevat zijn ook de catalogi van twee andere auteurs, Manfred Mehl (28) en Karl Lund (29). Op te merken valt dat zij bovendien ook nog het noodgeld van de kampen voor krijgsgevangenen uit het behandelde gebied opgeven.

En nog in dezelfde reeks verschenen er brochuren van Walter Grasser / Albert Pick (30) over het noodgeld van Bielefeld op weefsels gedrukt en van Albert Peisker (31) over het noodgeld van Berlijn.

Al deze catalogi uit de *Schriftenreihe Die Münze* bieden zeker voordelen voor de verzamelaars die zich tot een bepaald gebied beperken. Dit is voor nieuwelingen dikwijls het geval, omdat het thans wel zeer moeilijk valt om alles van heel Duitsland bijeen te krijgen. Wie zich echter toch met een algemene verzameling bezig houdt en niet weet in welke van de Duitse landstreken een bepaalde lokaliteit ligt, heeft het met deze afzonderlijke brochuurtes niet gemakkelijk om zich te oriënteren. Omwille van de vele illustraties en de hedendaagse marktprijzen vormen ze echter wel een goede dokumentatie.

(26) *Heft 1 - Rheinprovinz*, 1971, 33 bladzijden.

Heft 2 - Westfalen, 1971, 32 bladzijden.

Heft 3 - Südwestdeutschland (Hessen mit Nassau, Pfalz und Lotharingen), 1972, 31 bladzijden.

(27) *Das Papiernotgeld von Baden 1914-1924*, 1973, 57 bladzijden.

Das Papiernotgeld von Württemberg 1914-1924, 1973, 72 bladzijden.

Das Papiernotgeld von Bayern 1914-1924, 1974, 150 bladzijden.

Das Papiernotgeld von Schlesien 1914-1924, 1975, 124 bladzijden.

(28) *Das Papiergeld von Mecklenburg und Vorpommern 1914-1923*, 1972, 40 bladzijden.

Das Papiergeld von Ostpreussen, Westpreussen und Polen 1914-1923, 1975, 126 bladzijden.

(29) *Das Papiergeld von Schleswig-Holstein und Hamburg 1914-1923*, 1971, 83 bladzijden.

(30) *Das Bielefelder Stoffgeld 1917-1923 - Entstehungsgeschichte und Katalog mit Preisangaben*, 1972, 60 bladzijden.

(31) *Das Berliner Notgeld 1914-1924*, 1972, 106 bladzijden. Ook het noodgeld in metaal en porselein komt in dit werk voor.

Nog meer catalogi van Dr. Keller

Ter informatie en ter ere van Dr. Keller vermelden wij nog dat hij naast de werken die wij reeds vernoemd hebben, ook catalogi heeft gepubliceerd over andere papiergeldgebieden. Wij sommen ze op in een voetnota ⁽³²⁾ en vragen iets meer aandacht voor twee catalogi die gedeeltelijk ook nog over het Duitse papieren noodgeld van 1914-1924 handelen.

In de eerste plaats is dat zijn catalogus over het geld van de kampen voor krijgsgevangenen ⁽³³⁾. Wij wezen er reeds op dat sommige auteurs dit papiergeld samen met het andere noodgeld uit dezelfde periode publiceren. Ook vele verzamelaars nemen het aldus op, want in feite horen deze biljetten tot het papieren noodgeld uit de eerste wereldoorlog.

Het ligt echter voor de hand dat in de kampen voor krijgsgevangenen het courante geld niet als betaalmiddel kon aangewend worden. Dit zou ontsnappingspogingen enkel vergemakkelijkt hebben. Zo waren de militaire overheden, die het beheer hadden over deze kampen, wel verplicht er noodgeld in papier of metaal in circulatie te brengen dat enkel binnen de kampen waarde had (zie afbeelding nr. 9).



Afb. nr. 9 : Offizier-Kriegsgefangenenlager Graudenz, Eine Mark, 1 Sept. 1918

(32) *Das Papiergeld der altdutschen Staaten (Taler- und Guldenscheine vom 17. Jahrhundert bis 1914)*, 1953, 113 bladzijden.

Das Notgeld der deutschen Währungsreform 1947-1948, 34 bladzijden.

Das Notgeld in Oesterreich und Ungarn 1848-1869, 67 bladzijden.

Das Papiergeld der Deutschen Kolonien, 3. Auflage, 83 bladzijden.

Das Papiergeld des ersten Weltkriegs, Teil I Europa, Teil II Uebersee.

Das Papiergeld des zweiten Weltkriegs.

(33) *Das Papiergeld der Gefangenenlager im Deutschen Reich sowie in Oesterreich und Ungarn 1914-1918*, 101 bladzijden met een voorwoord van 16 bladzijden.

In wereldoorlog II was dit noodgeld eenvormig voor alle kampen. Het werd uitgegeven door het *Oberkommando der Wehrmacht*.

In wereldoorlog I gaf elk kamp omzeggens zijn eigen geld uit, wat natuurlijk achteraf aanleiding heeft gegeven tot het verzamelen van deze briefjes. En het loont zeker de moeite hierover eens een afzonderlijk artikel te schrijven omdat er heel wat belangwekkends over te vertellen valt.

Een tweede catalogus van Dr. Keller die ook gedeeltelijk nog over de periode 1914-1924 gaat, behandelt de curiosa op het gebied van het noodgeld ⁽³⁴⁾. Hij beschrijft hierin voornamelijk uitzonderlijke uitgaven zowel wat het gebruikte materiaal als de uitvoering betreft. Zo vinden wij bijvoorbeeld in deze catalogus het *wertbeständige* noodgeld terug dat te Bielefeld op allerlei weefsels werd gedrukt. Verder ook de overdrukken van *Grossgeld* op *Kleingeld* (Lindau), van *Kleingeld* op *Grossgeld* (Düren), van *wertbeständiges Notgeld* op inflatiegeld (Burghausen), van inflatiegeld op loterijbriefjes (Husum), enz.

Dat Dr. Keller al deze eigenaardigheden in 64 rubrieken heeft ondergebracht geeft wel een aanuiding dat er heel wat van deze curiosa in omloop zijn geweest. Over dit gebied bestaat er ook een geïllustreerd werkje van O. E. Schulze ⁽³⁵⁾ die heel wat van dit eigenaardig noodgeld in zijn bezit heeft.

Nawoord

Met deze bijdrage voor ons tijdschrift hebben wij in de eerste plaats enig inzicht willen geven in de grote diversiteit die er bestaat in het Duitse papieren geld uit de jaren 1914-1924. Alles bij elkaar genomen is er toen een reusachtige massa biljetten in omloop gekomen die noodzakelijkerwijze in verschillende groepen moesten verdeeld worden om er wegwijs in te geraken.

Deze wegwijzende catalogi hebben wij, voor zover wij er het bestaan van kennen, in deze bijdrage vermeld. Uit hun opsomming blijkt duidelijk dat er de laatste jaren een groeiende belangstelling voor het papiergeld kan vastgesteld worden. En zo besluiten wij met de hoop dat dit artikel bij vele leden van ons Genootschap die belangstelling nog aanwakkeren zal.

Joris MERTENS

(34) *Notgeld besonderer Art — Scheine und Münzen ungewöhnlicher Art hinsichtlich des Materials, der Ausstattung oder des Inhalts*, 2. Auflage, Berlin 1952, 44 bladzijden met een voorwoord van 4 bladzijden.

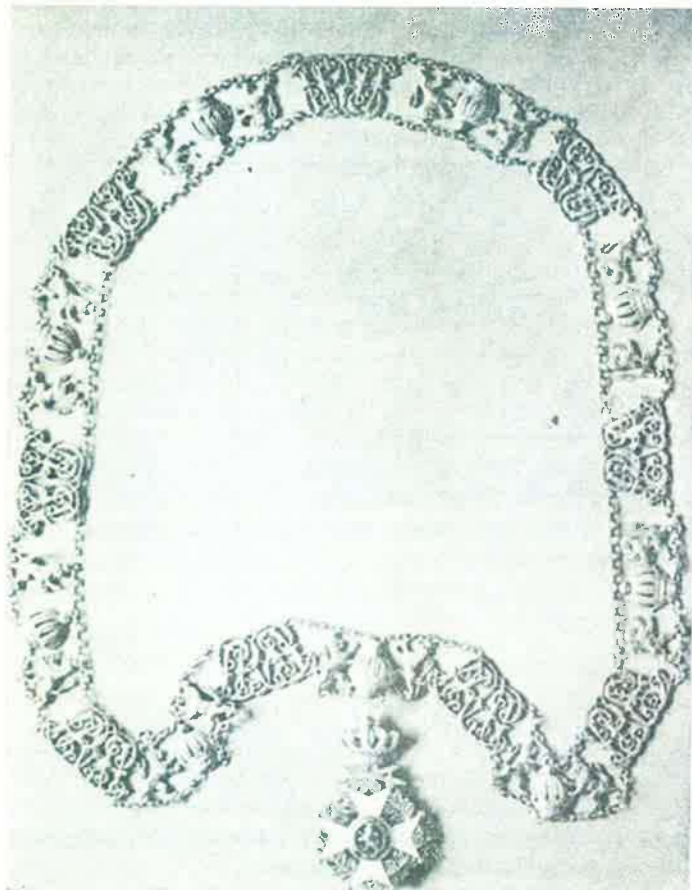
(35) *Seltenes und Seltsames Geld, Geld-Kuriositäten und Geld-Raritäten*, Dortmund 1970, 64 bladzijden met veel afbeeldingen.

DE HALSKETEN VAN HET GROOTLINT DER LEOPOLDSORDE

Het Penningkabinet verwierf vorig jaar de halsketen van het grootlint der Leopoldsorde, 1832, België.

Beschrijving :

Over een totale lengte van 156,50 cm zijn afwisselend aangebracht : een koningskroon, een klimmende leeuw, een monogram samengesteld uit twee aan elkaar tegengestelde letters L en R, een klimmende leeuw, een kroon, een monogram en zo verder. Een totaal van negen kronen, achttien leeuwen en negen monogrammen, onderling verbonden door ringetjes vormt alzo een aaneengesloten ketting. Eén der kronen dient als centraal motief waaraan bij middel van een haak het ordeteken rechtstreeks bevestigd is. Dit ordeteken bestaat



uit een wit geëmailleerd Maltezerkruis met bolpunten. Links bevindt zich een eikenkrans en rechts een lauwerkrans tussen de kruisarmen. Het centrum van de voorzijde toont een gouden klimmende gekroonde leeuw op een zwart geëmailleerd veld waarop een monogram bestaand uit twee aan elkaar tegengestelde ineengestrengelde sierletters L en R ; in het midden tussen de letters een Romeins cijfer II. Het geheel wordt omsloten door een rood geëmailleerde band waarin een lauwerkrans loopt.

Onbekend atelier, eerste helft van de 20ste eeuw, verguld zilver. Halsketen : 297,12 g, kruis met kroon : 89,35 g, grootste breedte van de keten : 40 mm, lengte aan de binnenzijde : 1295 mm, lengte aan de buitenzijde : 1565 mm, afmeting van het kruis met kroon : 58 mm × 100 mm.

Waar eertijds de voorname ridderorden als de Orde van het Gulden Vlies der Boergondiërs en Habsburgers, de Orde van de Heilige Michaël en de Orde van de Heilige Geest in Frankrijk, de Orde van de Olifant in Denemarken, de Orde van de Zwarte Adelaar in Pruisen e.a.m., éénklassig waren en als voornaamste insigne een keten hadden, voerde Napoleon de keten in als hoogste klasse voor zijn nieuwgesticht, meerklassig Erelegioen, hierin gevolgd door zijn broers die bij de door hen gestichte verdienstorden eveneens een keten voegden, gewoonlijk als supplementair juweel bij het grootlint.

Met deze precedentes in onze gewesten enerzijds en met voor ogen in het buitenland bestaande ordetekens zoals die van de Orde van Sint-Michaël en Sint-Joris in Engeland, de Orde van Wasa in Zweden, de Orde van de Heilige Jozef in Würzburg-Toscanië en de Welfenorde in Hannover, baart het geen verwondering dat het pas onafhankelijk geworden België een prestigieuze Leopoldsorde heeft willen stichten door de wet van 11 juli 1832, waarin bepaald wordt dat houders van het grootlint ook houders zullen zijn van een halsketen. De vorm van deze laatste werd bepaald door artikel 4 van het koninklijk besluit van 3 augustus 1832, gewijzigd door het koninklijk besluit van 16 mei 1839 : « Les Grands-Cordons portent, en outre, dans les cérémonies, le collier de l'ordre, lequel est en or, et partagé en trois parties qui alternent, savoir : la couronne, le lion et le chiffre ». Geen van deze koninklijke besluiten is evenwel nauwkeurig in zijn formulering zodat ze slechts samen met de tekening — overigens ter illustratie van het koninklijk besluit van 7 juli 1839 verschenen in het Bulletin officiel nr. XCVI van 1839 — als leidraad kunnen dienen, maar ook de tekening toont slechts een fragment van de keten zodat, bij ontstentenis van enige officiële precisering, niet met zekerheid geweten is uit hoeveel kronen, monogrammen en leeuwen de keten moet samengesteld zijn. Men heeft gemeend te moeten aannemen dat de keten slechts vier leeuwen en vier monogrammen mocht tellen omdat ze zo afgebeeld staat op de oudste diploma's van de Leopoldsorde, stelling die bovendien nog voedsel vindt in de korte keten die het

Belgisch wapenschild omringt op het groot staatszegel. Deze theorie stuit nochtans op de vaststelling dat 1) de keten over de borst moet gedragen worden en derhalve een praktische minimumlengte moet hebben, 2) allebei de tot heden in openbare verzamelingen gekende ketens inderdaad een praktische lengte hebben van respectievelijk 1300 mm en 1560 mm en tenslotte 3) deze beide ketens uit een totaal van negen kronen, negen monogrammen en achttien leeuwen zijn samengesteld, wat logisch lijkt gezien de provinciale indeling van het koninkrijk België. De door het Penningkabinet verworven keten moet daarom, gezien zij althans gedragen werd en derhalve voor controle vatbaar was, beschouwd worden als de materiële aanvulling van terzake onvolledige en gebrekkige koninklijke besluiten. Te oordelen naar de enorme zeldzaamheid van deze keten — in musea en openbare verzamelingen zijn slechts twee exemplaren bekend, t.w. het hogerbeschreven in het Penningkabinet en dat van het museum van de Hallepoort te Brussel — en het merkwaardig fenomeen dat geen enkele van de Belgische vorsten, hoewel zij als grootmeester allen houders zijn van het grootlint van de Leopoldsorde, ooit deze keten schijnt gedragen te hebben of ermee afgebeeld staat, mag gesteld worden dat het gebruik van dit ereteken vrijwel geen ingang heeft gevonden, wat gedeeltelijk te verklaren valt door het relatief gering aantal gelegenheden waarvoor het kan gedragen worden, deels ook door de zeer hoge vervaardigingskosten die voor alle eretekens sinds 1920 stilzwijgend en sedert 1 januari 1921 expliciet door de Staat ten laste van de Belgische verermerkte gelegd worden.

Met deze keten verwerft het Penningkabinet voor zijn rijke verzamelingen eretekens niet alleen de zeldzaamste Belgische onderscheiding, maar tevens plaatst het daarmee een sluitstuk op de nu volledig geworden groep eretekens die de Belgische Leopoldsorde vormt en die voor elk van de bestaande klassen, te weten ridder, officier, commandeur, groot-officier en grootlint een burgerlijk, een militair en een maritiem ereteken omvat.

Ivo SUETENS

ZELDZAME ANTONINIANUS VAN GALLIENUS

Het Penningkabinet verwierf onlangs volgende antoninianus, geslagen voor Gallienus (253-268):

Voorzijde: geharnast borstbeeld naar rechts met stralenkroon waar-
van twee linten in de hals hangen.

IMP GALLIENVS PIVS FEL AVG

Keerzijde: Pax staat naar links en houdt een olijftak en scepter.
PAX AVG

Viminacium, 257, biljoen, 3,02 g.



Het muntatelier van Viminacium (heden Kostolac in Joegoslavië) is het eerste dat munten uitgeeft op naam van Valerianus I nadat deze in de loop van het jaar 253 aan de macht komt. De eerste uitgifte van Viminacium moet geplaatst worden nog vóór Gallienus, zoon van Valerianus I, mee aan de macht is, vermits voor Gallienus geen enkele voorzijdelegende gekend is die overeenstemt met de legende IMPPLICVALERIANO AVG voor Valerianus en bovendien de keerzijdelegende VIRTUS AVG slechts met één G geschreven wordt dan wanneer de schrijfwijze GG gebruikt wordt als twee keizers de macht delen.

De volgende uitgiften geven voor de Augusti Valerianus I en Gallienus de voorzijdelegenden IMPVALERIANVSP AVG en IMPGALLIENVSP AVG en vermelden de andere leden van de keizerlijke familie, namelijk Mariniana, de overleden echtgenote van Valerianus I, Salonina, de vrouw van Gallienus en Caesar Valerianus II.

In 256 wordt het muntatelier van Viminacium gedeeltelijk overgebracht naar Keulen waar een nieuw atelier wordt opgericht door het personeel van Viminacium: stijlverwantschap en het gebruik van bepaalde keerzijdetypen leveren daarvan het sprekend bewijs. Met munten gedateerd op 257 brengt Viminacium nochtans een laatste uitgifte voor de legenden IMPVALERIANVSPF AVG en IMPGALLIENVSPF AVG; deze uitgifte blijkt beperkt en een zekere verwarring is merkbaar voor de voorzijdelegende op enkele zeldzame stukken waar het P(ius) F(elix) voor de keizer de vorm PIVSFEL gekregen heeft. Waarschijnlijk moeten andere richtlijnen gegeven worden zijn voor deze voorzijdelegende toen de uitgifte pas een aanvang genomen had. Mogelijk ligt de oorzaak daarvoor in de oprichting van het muntatelier in Keulen, daar de eerste munten van dit atelier de legende VALERIANVS (of GALLIENVS) PIVS AVG kregen en men wellicht verwarring heeft willen vermijden met de munten van Viminacium door voor deze laatste PF AVG te gebruiken in plaats van PIVSFEL AVG. Wat er ook van zij, met de legende PIVSFEL zijn slechts twee stukken gekend, te weten een te Londen bewaarde antoninianus van Valerianus I met keerzijdelegende SPES PVBLICA en het bovenbeschreven stuk van Gallienus met keerzijdelegende PAX AVG, onlangs verworven door het Penningkabinet van Brussel.

Jacqueline LALLEMAND

MUNTEN EN GELD IN DE 16de EEUW

Enkele weken geleden werd te Amsterdam onder grote belangstelling een muntvondst geveild die in 1975 bij Twisk in Noord-Holland opgegraven was. De schat bestond uit 12 gouden munten afkomstig uit verschillende West-Europese landen en 138 zilveren grote zilverstukken, voornamelijk Nederlandse Philipsdaalders en Duitse daalders. Deze schat die door de toenmalige eigenaar in 1568 uit veiligheids-overwegingen in de grond verborgen was en tengevolge van een of ander ongelukkig toeval door hem niet meer te voorschijn gehaald kon worden, is daardoor een belangrijk archeologisch document geworden, dat inzicht geeft in de muntcirculatie.

Het blijktens deze en talrijke andere vondsten in de 16de eeuw omlopende geld onderscheidt zich vooral door twee aspecten van het huidige. De nog niet machinaal vervaardigde muntstukken zijn minder regelmatig van vorm en vertonen talrijke bedoelde en onbedoelde individuele verschillen. De grootste groep vormen de Nederlandse munten van Philips II, die zeer gevarieerd zijn, zowel doordat de stempelsnijders van de diverse muntateliers het voorgeschreven ontwerp op eigen wijze interpreteerden als doordat de identiteit van de gewesten in de omschriften tot uitdrukking gebracht werd. Daarnaast is kenmerkend voor de 16de eeuw dat behalve munten van de Boergondische Nederlanden ook geldstukken van andere Nederlandse steden en heren en van talrijke buiten de Nederlanden geslagen munten in dagelijks gebruik waren, hier voornamelijk Duitse daalders. De aanwezigheid van deze grote zilverstukken is typerend voor de schaalvergroting van de muntslag in de 16de eeuw, mogelijk geworden door de opleving van de Duitse zilverbijlen en door de ontdekking van rijke zilvervoorraden in Spaans Amerika.

Eén enkele schat geeft echter een zeer onvolledig beeld van de muntomloop, want bij vergelijking met andere blijkt al onmiddellijk dat iedere vondst een eigen karakter heeft, bepaald door de individuele omstandigheden en voorkeuren van degene die het geld bijeenbracht en tijdelijk verborg. Meer algemene gegevens kunnen ontleend worden aan de wetgeving van de tijd, waarvan vooral de regelingen betreffende de toelating van binnen- en buitenlandse geld van belang zijn. Deze geven wel een vollediger beeld van de muntsoorten die konden voorkomen, maar hebben anderzijds het bezwaar dat niet blijkt in welke mate de diverse soorten een rol gespeeld hebben en evenmin in hoeverre de praktijk inderdaad aan de geldende voorschriften beantwoordt heeft. Dichterbij de werkelijkheid staan specificaties van geldsbedragen die in contemporaine documenten meermalen voorkomen, maar nog weinig ten behoeve van numismatisch onderzoek gebruikt zijn. In tegenstelling met vondsten is hier wel iets bekend over de eigenaar van het geld en zijn positie in de maatschappij; verder maken zij, anders dan de plakaten, duidelijk welke

geldsoorten werkelijk in gebruik waren en in welke relatieve hoeveelheden; tenslotte bieden zij het voordeel dat zij gewoonlijk een optelling bevatten gesteld in guldens, de rekeneenheid die aan het betalingsverkeer ten grondslag lag.

Overigens is de gulden in de 16de eeuw wel de meest gebruikelijke eenheid, maar nog niet zo vanzelfsprekend als in later eeuwen. De ontwikkeling van de gulden, in de late middeleeuwen nog een gouden muntstuk, tot een rekeneenheid gebaseerd op zilver was nog niet geheel afgesloten. Vandaar dat nog lange tijd nadere omschrijvingen, waarvan carolusgulden de meest gebruikelijke was, gebezigd werden om deze gulden te onderscheiden van gelijknamige rekeneenheden en muntstukken van afwijkende waarde. Ook was het gebruik van oudere, nog uit de middeleeuwen daterende eenheden als olde vleemsen en oude schilden, waarvan de omrekening in 16de eeuwse geld veelvuldig problemen opleverde, niet geheel verdwenen.

Met deze bespreking van de vormgeving van 16de eeuwse muntstukken, van de samenstelling van de toenmalige geldomloop en van de verklaring van in documenten voorkomende geldsbedragen, zijn slechts enkele onderdelen van het studieterrein van de numismatiek naar voren gebracht, dat in zijn volle omvang reeds een eeuw geleden aan deze Universiteit vertegenwoordigd werd door prof. P. O. van der Chijs en thans opnieuw hier een plaats gekregen heeft.

Dr. H. Enno van GELDER

HET VERKRIJGEN EN UITGEVEN VAN MUNTEN IN HET BEGIN VAN DE 17de EEUW

Velen onder jullie verzamelen munten en hebben reeds een aanzienlijke kollektie opgebouwd. De redenen waarom hiermee begonnen werd zijn vaak totaal uiteenlopend geweest. Bij velen was wellicht de drang aanwezig iets te bezitten uit lang vervlogen tijden, iets dat reeds zoveel jaren de tijd getrotseerd heeft. Sommigen verzamelen wellicht munten om hun esthetische kwaliteiten.

Misschien hebben jullie wel ooit de vraag gesteld wat nu die verschillende muntstukken in hun eigen tijd betekenden, wat men er kon mee aanvangen, wat men er moest voor presteren. Ik ben er van overtuigd dat men pas volledig de verschillende stukken kan waarderen wanneer men hun rol in het economisch en sociaal leven uit hun periode kan achterhalen. Men moet er met andere woorden in slagen de muntstukken als het ware weer te doen leven door ze in de realiteit van hun periode te plaatsen. In enkele bijdragen in dit tijdschrift zullen wij dat voor enkele reeksen munten trachten te doen. In dit nummer zal meer specifiek de reële waarde van de munten van de eerste uitgifte van Albrecht en Isabella in hun eigen periode bestudeerd worden (1599-1612).

Om deze munten als het ware weer te doen leven, moeten wij een duidelijk idee hebben over de prijzen en lonen die in de periode gerealiseerd werden. Daartoe beschikken wij over een belangrijke publikatie, nl. de dokumenten voor geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant ⁽¹⁾. Deze prijzen- en lonengegevens worden meestal vermeld in de rekenmunt. Vermits wij ons vooral zullen toespitsen op de gegevens voor Antwerpen, zullen wij de Brabantse rekenmunt ontmoeten, nl. de Brabantse gulden die onderverdeeld was in 20 stuivers. Om de verschillende gegevens (munten - lonen - prijzen) onderling vergelijkbaar te maken moeten wij enkel de waarde in de rekenmunt van de verschillende munten kennen. Wij vermelden hieronder deze waarde voor de verschillende stukken van de eerste uitgifte van Albrecht en Isabella (in Brabantse stuivers). Tussen haakjes wordt de datum van de ordonnantie vermeld die die bepaalde waarde oplegde ⁽²⁾ :

I. Gouden munten :

1. Dubbele dukaat : 150 st. (16/11/1599) ; 157 st. (13/5/1609) ; 158 st. (30/9/1610).
2. Dukaat : 75 st. (17/12/1599) ; 79 st. (30/9/1610).
3. Albertijn (1/3 dubbele dukaat) : 50 st. (16/11/1599) ; 52,5 st. (13/5/1609).
4. Dubbele Albertijn (2/3 dubbele dukaat) : 100 st. (16/11/1599) ; 105 st. (13/5/1609).



DUBBELE DUKAAT

II. Zilveren munten :

1. Dubbele gulden : 40 st. (6/10/1599) ; 41 st. (22/3/1611).
2. Gulden : 20 st. (6/10/1599) ; 20,5 st. (22/3/1611).
3. Halve gulden : 10 st. (6/10/1599).

(1) *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, o.l.v. C. VERLINDEN, 4 delen, Brugge, 1959-1973.

(2) Victor BRANTS, *Les ordonnances monétaires du XVII^e siècle*, Brussel, 1914 (*Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, deuxième série, 1506-1700).

4. Kwart gulden : 5 st. (6/10/1599).
5. Stoter (1/8 gulden) : 2,5 st. (6/10/1599).
6. Braspenning (1/16 gulden) : 1,25 st. (6/10/1599).
7. 3 realen : 15 st. (17/5/1605).
8. Reaal : 5 st. (18/4/1603).
9. Halve reaal : 2,5 st. (30/6/1606).
10. Kwart reaal : 1,25 st. (18/4/1603).



DUBBELE GULDEN



GULDEN



HALVE GULDEN



REAAL

III. Koperen munten :

1. Oord : 1/4 st. (of 12 mijten).
2. Dubbele penning : 1/6 st. (of 8 mijten).
3. Negenmanneken (gigot) : 1/8 st. (of 6 mijten).
4. Penning : 1/12 st. (of 4 mijten).



OORD



PENNING

Hoe waren de lonen nu in het begin van de 17de eeuw? Een onderzoek in de tabellen van het hogerop geciteerde werk over de prijzen en de lonen leert ons dat volgende gemiddelde lonen in die periode mogen aanvaard worden :

Gemiddeld dagloon in Brabantse stuiver van :

een gekwalificeerd arbeider (metser, timmerman, enz.)	een diender van een gekwalificeerd arbeider	ongeschoolde landarbeider (pikker, dorser, houthakker)	een vrouw (wie-den, maaïen, enz.)
20 tot 24 st.	10 tot 14 st.	10 tot 12 st.	6 tot 8 st

Aan de hand van die gegevens kan nu berekend worden hoeveel muntstukjes van een bepaalde soort per dag en door een van deze categorieën kon verdiend worden

muntsoort	aantal per dag verdiend door			
	gekwali- ceerd ar- beider	diender	ongeschool- de landar- beider	vrouw
dubbele gul- den	0,5 tot 0,6	0,25 tot 0,35	0,25 tot 0,3	0,15 tot 0,2
gulden	1 tot 1,2	0,5 tot 0,7	0,5 tot 0,6	0,3 tot 0,4
halve gulden	2 tot 2,4	1 tot 1,4	1 tot 1,2	0,6 tot 0,8
reaal	4 tot 5	2 tot 2,8	2 tot 2,4	1,2 tot 1,6
oord	80 tot 96	40 tot 56	40 tot 48	24 tot 32
penning	240 tot 288	120 tot 168	120 tot 144	72 tot 96

Voor de berekening van deze tabel werd de koers aangenomen die van kracht was bij de uitgifte van de verschillende munten.

Een gekwalificeerd arbeider moest reeds twee dagen werken om een dubbele gulden te kunnen verdienen. Een ongeschoolde en een diender moesten hiervoor reeds vier dagen presteren ; vrouwen slaagden daarin eerst na vijf tot zes dagen.

Wat kon men met deze zilveren en koperen munten in het begin van de 17de eeuw aanvangen? Een roggebrood van gemiddeld 732 gram kostte 1 stuiver. Het tarwebrood van 1 stuiver woog gemiddeld slechts 372 gram. Met 1 gulden kocht men 20 broden van de ene of van de andere soort. Met een halve gulden (= ongeveer het dagloon van de diender en de ongeschoolde landarbeider) kocht men er tien. In een huisgezin van 5 personen (2 volwassenen en 3 kinderen) at men 3 roggebroden van ongeveer 700 gram per dag ⁽³⁾. Dit kan veel lijken, maar men moet weten dat toen de aardappel nog niet in de voedselketen opgenomen was, en dat men zich slechts weinig andere voedingsprodukten (o.a. vlees) kon veroorloven. Een derde van het loon van de ongeschoolde arbeider werd alleen al aan het aanschaffen van brood besteed.

Vlees was relatief duur : het varkensvlees kostte 2,5 stuivers per pond, d.i. 1 stoter of 1/2 reaal. Met 1 gulden kon men zich 8 pond

(3) A. WYFFELS berekende voor Z.O. Vlaanderen een gemiddeld hoofdelijk graanverbruik van 0,956 liter per persoon per dag (soortelijk gewicht van tarwe en rogge = $\pm$ 0,7).

A. WYFFELS, *Kwalitatief en kwantitatief aspect van het graanverbruik in Vlaanderen in de 16de en de 17de eeuw*, in : *Bijdragen tot de prijsengeschiedenis*, III, 1958, p. 119.

varkensvlees aanschaffen. Een ongeschoolde kon met zijn dagloon 4 à 5 pond varkensvlees kopen. Voor hamelvlees mocht men 3 tot 4 stuivers per pond neertellen, m.a.w. met 1 reaal kocht men anderhalve pond hamelvlees. Boter was eveneens duur. Een stoter of een halve reaal waren meestal onvoldoende om zich een pond van dit produkt aan te schaffen. De boter kostte immers 3 tot 3,5 stuivers per pond. De Hollandse kaas was iets goedkoper. Mits men enkele oordjes kon bijpassen kon men zich met een halve reaal reeds een pond kaas aanschaffen. Een halve reaal volstond meestal wel om een pond stokvis te kopen.

Deze opsomming van gegevens leert ons alvast :

1. dat de ongeschoolde arbeider het absoluut moeilijk had om met zijn loon rond te komen. Men vergete immers niet dat behalve voor het voedsel nog andere belangrijke uitgaven moesten gedaan worden : huishuur, verwarming, kledij ; en 2. dat de zilveren munten vanaf de reaal en groter in de dagelijkse omgang het groot-geld waren : enkel de gekwalificeerde arbeider slaagde erin 1 gulden per dag te verdienen. Met 1 gulden kon men zich toch al een en ander aanschaffen. De onderverdelingen van de reaal waren reeds een vorm van klein-geld dat in de kleinhandel zeer koerant verhandeld werd. Het koperen geld was het wisselgeld bij uitstek : 4 oordjes waren reeds nodig om een brood te kopen, voor een pond varkensvlees had men er 10 nodig en voor een pond boter 12 tot 14.

Het gouden geld was uiteraard hét groot-geld dat in de kleinhandel wellicht weinig of helemaal niet cirkuleerde. Vooraleer hij erin slaagde één dukaat te verdienen moest de gekwalificeerde arbeider immers reeds minstens drie dagen werken :

Aantal werkdagen nodig om 1 goudstuk te verdienen

	gekwali- ceerd ar- beider	diender	ongeschool- de landar- beider	vrouw
dubbele				
dukaat	6,25 tot 7,5	10,7 tot 15	10,7 tot 12,5	18,75 tot 25
dukaat	3,12 tot 3,	5,35 tot 7,5	,35 tot 6,25	9,4 tot 12,5

Met 1 dukaat kon men 75 broden kopen, of 30 pond varkensvlees of 21,5 tot 25 pond boter.

Het is duidelijk dat de gouden munten aan de meerderheid van de bevolking (90 tot 95 %) voorbijgingen en fungeerden in de groothandel en vooral in de internationale handel.

Ik ben er van overtuigd dat dit overzicht van de munten, de prijzen en de lonen van het begin van de 17de eeuw U zal toelaten meer in

het bijzonder de munten te waarderen in hun werkelijke betekenis, nl. als groter of kleiner betaalmiddel.

Om deze nota zo overzichtelijk mogelijk te houden hebben wij doelbewust enkele elementen die in een diepgaander studie zeker zouden moeten aan bod komen terzijde gelaten : o.a. koersveranderingen, verschil tussen de wettelijke en de werkelijk toegepaste koers, verandering van de intrinsieke waarde... Het lag immers enkel in de bedoeling aan te tonen hoe men met enkele gegevens een dieper inzicht kan krijgen in de betekenis van de munten in hun tijd.

Willy VANDERPIJPEN

DE ASAFWIJ KING BIJ DE 20 CENTIEMSTUKKEN TYPE « MIJNWERKER »

In het *Tijdschrift van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, vol. XXII, januari 1972, wijdden wij een artikel aan de asafwijking bij de Belgische 50 centiemstukken type « Mijnwerker ».

Deze gegevens werden, en worden nog, intens bijgewerkt door de heer Robert Overlaet uit Tubize. Hij onderneemt een enige studie op dit gebied. Om en bij de honderdduizend exemplaren werden op anomalievormen gecontroleerd. Wij hopen dat hij, eens dit munttype uit omloop is genomen, de resultaten van zijn onderzoek publiceert.

Niet enkel de 50 centiemmen vertonen deze merkwaardigheid. Ook bij de 20 centiemstukken ontworpen door Rau en door een K.B. van 26 november 1969 uit omloop genomen, vallen de assen van voor- en keerzijde niet samen. De beeldenaar van de voorzijde staat dus in mindere of meerdere mate schuin ten opzichte van de beeldenaar van de keerzijde. Neemt men het uiteinde van de hals van de mijnwerker, dan verschuift dat t.o.v. de letters van BELGIE of BELGIQUE.

Voor het eerst werd de aandacht hierop gevestigd in het *Bulletin du Cercle d'études numismatiques* 1, 1964, p. 63-64 (J. Lippens, *Pièces belges de 20 et de 50 ct. en cuivre*).

De *Catalogue des monnaies du royaume de Belgique*, door de heer Maurice Colaert als bijlage van het thans verdwenen tijdschrift *Jeunesses Numismatiques* uitgegeven, vermeldt een aantal varianten, zonder evenwel volledig te willen zijn (p. 146-148).

Nadien werd deze catalogus aangevuld met 27 bladzijden « *Additions et Corrections* », enerzijds geleverd door de heer Colaert, anderzijds door lezers van *Jeunesses Numismatiques*. Wij leverden o.m. twintig nieuwe posities voor de 20 centiemstukken (p. 180).

Intussen onderzocht de heer Antoine Gisbrand uit Ampsin, onafhankelijk van ons, een niet nader genoemd aantal stukken. Zijn

bevindingen werden ons in 1973 toegestuurd. Zij bevatten naast gekende varianten, zeven nieuwe posities. Resultaten van latere opzoekingen door de heer Gisbrand zijn ons niet bekend.

Sedertdien hadden wij de mogelijkheid, vooral door toedoen van de heer Jacques Van Landeghem uit Gent, meer dan tweeduizend stukken te controleren.

De asafwijking maten wij met een gradenmeter. Dit is een vierkant kartonnen stuk, waarin middenin een cirkel met de diameter van de munt — in dit geval 17 mm — is uitgespaard. Op de voorzijde bevindt zich een assenkruis waarvan het nulpunt overeenstemt met het middelpunt van de cirkel. De keerzijde is ingedeeld in 360 graden. Niet alleen kan hiermee gemakkelijk de verschuiving van de top van de hals ten overstaan van de benamingen BELGIE en BELGIQUE nagegaan worden, maar zelfs kleine asafwijkingen van één graad kunnen gemeten worden. Dit onderzoek leverde tien nieuwe posities op.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de stand van zaken. Kolom I geeft de resultaten van de heer Colaert in zijn catalogus. Kolom II geeft de eerste aanvulling van ons (enkel nieuwe posities). Kolom III geeft de bevindingen van de heer Gisbrand in 1973. Kolom IV tenslotte geeft onze nieuwe bevindingen plus de vroeger gevonden posities.

Twee jaartallen namen wij niet op, te weten 1954 Frans en 1957 Nederlands, daar het proefslagen zijn die niet in omloop zijn gekomen.

I	II	III	IV
1953 Frans	14.150.000 eks.		
		B - E	B - E
	E	E	E
E - L			E L
	L	L	L
L - G			L G
	G		G
		G - I	G I
Deze stukken hebben kleinere cijfers t.o.v. latere jaren.			
1954 Nederlands	50.130.000 eks.		vóór B (90°-afwijking)
			B
	B		B
	B - E	B - E	B - E
	E	E	E
E L			E - L
L			L
	L - G		L - G
		G	(niet teruggevonden)

1957 Frans	13.300.000 eks		B - E E	B - E (niet teruggevonden) E - L L
		L G G	L - G G	L - G G
G - I		I	G - I	G - I I
1958 Frans	8.700.000 eks.			E - L L
		L	L	L - G G
L - G		G G - I I	G - I	G - I I
				I - Q (niet teruggevonden)
Q				
1959 Frans	19.670.000 eks			L L - G G
		L - G		G - I G - I
G G - I		I	I I - Q	I I - Q
1960 Nederlands	7.530.000 eks.			B B - E E - L L L - G (niet teruggevonden)
		B - E E - L		
L - G			G	
1962 Frans	410.000 eks			G G - I
G				
1963 Frans	2.550.000 eks.			L G G G I I
		G		
G - I				

In de elfjarige periode, met acht aanmuntingsjaren (zes Franse met 58.780.000 exemplaren en twee Nederlandse met 57.660.000 exemplaren) komen wij tot 49 posities.

De verhouding Frans - Nederlands geeft 31 - 14. Gezien de lengte van respectievelijk BELGIQUE - BELGIE is het normaal dat er meer Franse varianten voorkomen, maar het overwicht is heel wat groter dan bij de 50 centiemen. Zowel bij de Franse als bij de Nederlandse stukken is het maximaal aantal posities acht.

Vertrekkend van het midden van BEL-GIE of BELG-IQUE, gebeurt de verschuiving meestal naar links. De Nederlandse gaan van vóór B tot G ; de Franse van B - E tot Q.

Opnieuw stellen wij vast dat het aantal verschillende posities niet evenredig is met het totaal aantal geslagen stukken : zo leveren de 50 miljoen vierenvijftigers Nederlands 8 posities, evenveel als de nauwelijks 9 miljoen achteenvijftigers Frans.

André DESPRETZ

NIEUWE BUITENEUROPESE MUNTUITGIFTEN (TOT 31 MAART 1976)

Algerije.

50 centimes, 1975, messing, ter herdenking van de 30ste verjaardag van het eerste konflikt tussen de nationalistes en Frankrijk. Oplage : 18 miljoen exemplaren.

Bangladesh.

1 taka, 1975, koper-nikkel, met op de vz. een gestyleerd beeld van een man, een vrouw, een jongen en een meisje.

Bolivië.

Nieuwe reeks voor de 150ste verjaardag van de onafhankelijkheid : zilverstukken van 500, 250 en 100 pesos bolivianos met op de kz. de samengevoegde beeltenissen van president Hago Banzer Suarez en van Simon Bolivar.

Brazilië.

5 centavos, 1975, met op kz. de kop van een zeboe ; 2 centavos, 1975, met op de kz. een sojaboonplant en 1 centavo, 1975, met op de kz. een suikerrietstengel. De nieuwe stukken zijn uit staal.

Chili.

Nieuwe stukken ingevolge de vervanging van de escudo-centesimo door de eenheid peso-centavo : 1 peso, 1975, koper-nikkel, met portret

van Bernardo O'Higgins ; 50 centavos, 1975, koper-nikkel ; 10 centavos, 1975, messing, en 5 centavos, 1975, messing. De laatste drie munten tonen een Andes-condor.

Egypte.

5 piastres, 1975, koper-nikkel, met op de kz. het borstbeeld van Nefertiti. 10 milliemes, 1975, koper-nikkel, met op kz. een kopij van een oude Egyptische fries waarop een boer en een visser met onderaan de godin Isis die Horus voedt afgebeeld staan.

5 milliemes, 1975, koper-nikkel-zink.

Fidji.

50 cents, 1975, koper-nikkel, met op kz. een inlandse zeilboot.

Filippijnen.

Reeks 1975 : 50 piso, zilver, met portret van Ferdinand E. Marcos ; 25 piso, zilver, met portret van Emilio Aguinaldo ; 5 piso, nikkel, met eveneens portret van F. E. Marcos ; 1 piso, koper-nikkel, met portret van Jose Rizal ; 25 sentimos, koper-nikkel, met portret van Juan Luna ; 10 sentimos, met portret van Francisco Baltasar ; 5 sentimos, koper-zink, met portret van Melchora Aquino en 1 sentimo, aluminium, met afbeelding van een inlands legeraanvoerder.

Guinea.

Nieuwe reeks 1975 : 50 cauris met op vz. een caurischelp ; 2 sylis met op vz. profiel van een inlander en 5 sylis met op vz. profiel van een bejaard inlander met tulband. De drie stukken zijn uit aluminium.

Haiti.

In het raam van de F.A.O.-aanmunting 1975 : 10 en 5 gourdes uit koper-nikkel-zink.

Hong-Kong.

In 1975 kwamen twee nieuwe stukken in omloop : 2 dollars uit koper-nikkel en 20 cents uit nikkel-brons.

India.

1 rupee, 1975, koper-nikkel, met op de vz. de Asoka-pilaar.

Irak.

Twee nieuwe stukken uit nikkel, 1975, met op de kz. drie dadelbomen : 10 en 5 fils.

Israël.

25 pounds, 1975, zilver, voor het 25-jarig bestaan van de organisatie « State of Israel Bonds ».

10 pounds, 1975, zilver, met als motief een Hollandse lamp uit de 18de eeuw, ter herdenking van het Chanukkafeest.

Nieuw stuk van 25 pounds, 1975, zilver, in de reeks « Pidyon Haben ».

Kenia.

5 shillings, 1974, koper-nikkel, met portret van Jomo Kenyatta, ter herdenking van de 10de verjaardag van de onafhankelijkheid.

Libanon.

1 livre, 1975, nikkel, met op de vz. een Libanese cederboom.

Macao.

20 patacas, 1975, zilver, met op de kz. de Macao-Taipa brug waaronder een jonk doorvaart.

Nicaragua.

10 centavos, 1974, aluminium, met op de vz. de landkaart van het uitgevende land.

Peru.

Nieuwe muntreeks 1975 : 5 soles, koper-nikkel, met portret van Tupac Amaru ; 1 sol, koper-nikkel ; 1/2 sol, 20 en 10 centavos uit koper-nikkel-zink. De laatste vier muntsoorten tonen de waarde-aanduiding en het staatswapen.

Rhodesië.

5 cents, 1975, koper-nikkel, met op de kz. een lelie.

Saoedie-Arabië.

In het raam van de F.A.O.-aanmunting : 25 hallala, 1975, koper-nikkel.

Swaziland.

1 bilangeni, 1975, koper-nikkel, met op de kz. een inlandse vrouw met haar kind.

Tonga.

Nieuwe stukken van 1975 met op de vz. het portret van koning Taufa'ahau Tupou IV : 1 seniti, messing, met op de kz. een schildpad ; 50 seniti, koper-nikkel, met op de kz. het staatswapen.

Uruguay.

In 1974 werd een stuk van 500 pesos uitgegeven in het kader van de F.A.O.-aanmunting.

Ter herdenking van de 150ste verjaardag van de onafhankelijkheid : stuk van 5 pesos, zonder datum (1975), koper-nikkel-zink, met op de vz. het portret van Jose Gervasio Artigas. Oplage : 3 miljoen exemplaren.

Venezuela.

5 centimos, 1974, ijzer-brons, met als beeldenars het staatswapen en de waarde-aanduiding.

West-Samoa.

1 tala, 1974, koper-nikkel, met op de vz. het portret van Malietoa Tanumafili II en op de kz. een boom.

Zambia.

50 ngwee, 1972 (oprichting van de 2de republiek), koper-nikkel, met op de vz. het portret van Kenneth Kaunda.

Zuid-Korea.

100 won, 1975, koper-nikkel, met op de vz. een Koreaanse vrouw die een vlag houdt en op de kz. de Onafhankelijkheidspoort.

A. V. K.



Een mereau van Nederlands-Indië.

De heer Desvergez uit Octeville (Frankrijk) schrijft : « Zou het mogelijk zijn volgende mereau te identificeren. Ik beschik over geen enkel referentiewerk dat handelt over de numismatiek van de Nederlandse gebiedsdelen van overzee en kan het stuk noch lokaliseren noch de zeldzaamheidsgraad ervan bepalen ».

De mereau is uit messing en heeft een doormeter van 33 mm. Wie bezorgt ons de identifikatie van dit stuk?



Reeks Franse munten « Fleurs de coins » 1976.

Numismatic International Belgium N.V., Frère Orbanlaan 409 te 9000 Gent, vertegenwoordiger voor België van de Monnaie de Paris, deelt mee dat de Belgische verzamelaars de reeksen F.D.C. munten Frankrijk 1976 kunnen bestellen aan de officiële verkoopprijs van 1.350 BF per reeks, alle kosten inbegrepen. De bestelling kan gebeuren door storting of overschrijving van het overeenkomstig bedrag op rekening 570-0202819-50 bij de First National City Bank te Brussel van voornoemd vennootschap. Verder zijn ook nog enkele reeksen verkrijgbaar aan volgende prijzen : F.D.C. 1973 : 1.180 BF ; F.D.C. 1974 : 1.550 BF en F.D.C. 1975 : 1.450 BF. Aanbod geldig tot 31 december 1976.

Afdeling Gent van het E. G.M.P. : lokaalverandering.

Vanaf zondag 17 oktober 1976 en vervolgens iedere derde zondag van de maand zullen de vergaderingen met ruilgelegenheid gehouden worden in het lokaal « Parochiale Kring », Kapucijnenham 4 te 9000 Gent. Het lokaal is gelegen in een zijstraat van de Keizer Karelstraat, in de nabijheid van de Sint-Annakerk.

Afdeling Brussel van het E. G.M.P. : lokaalverandering.

Vanaf 7 oktober 1976 zullen de vergaderingen van de afdeling Brussel van het E.G.M.P. plaats hebben in het lokaal « Les Bourgmestres », Anspachlaan 56 te 1000 Brussel. De data en uren van de vergaderingen blijven behouden.

Vergadering van de A.I.N.P.

Van 4 tot 8 juni had te San Bastiano (Corsica) de 25ste algemene vergadering plaats van de International Association of Professional Numismatists. De vergadering nam twee resoluties aan. De eerste betreft een protest tegen de steeds toenemende plaag van de pseudo-

munten. In de tweede resolutie sluit de A.I.N.P. zich aan bij het protest van de International Numismatic Commission tegen de talrijke herdrukken van bestaande numismatische werken waarop vrijwillig de originele datum van uitgifte achterwege gelaten wordt of waarvan de oorspronkelijke titel gewijzigd is met de bedoeling deze werken als zogenaamde nieuwe studies in de handel te brengen.

Vereniging van Deense beroepsnumismaten.

De vereniging van Deense beroepsnumismaten deelt ons mee dat zij bereid is een antwoord te verschaffen op alle vragen die haar zullen gesteld worden in verband met de Deense munten. De volledige lijst van de aangesloten leden kan bekomen worden mits aanvraag. Het merendeel van de leden geeft geregeld verkoopscatalogi uit en deze catalogi kunnen bij iedere handelaar afzonderlijk aangevraagd worden.

De voorzitter van de vereniging is de heer Kurt Mejlby. Zijn adres : Amagerbro-gade 130, DK 2300S Copenhagen.

Munten van Napoleon III, met jaartal 1855.

In het *Tijdschrift voor Numismatiek* van 1975 publiceerden wij op blz. 46-47 de lijst van de munten van Napoleon III met jaartal 1855 waarop als muntmeesterteken een « windhondkopje » afgebeeld staat. Dit is het teken van Jacques-Jean Barré die tot 14 februari 1855 generale stempelsnijder was.



Voor de gouden munten kende men alleen het stuk van 20 frank geslagen te Parijs waarop dit teken voorkomt. Onlangs ontving de

heer Lesseliers uit Beveren-Waas de afbeelding van een stuk van 20 frank, vervaardigd te Straatsburg (BB) in 1855 waarop naast het « windhondkopje » ook nog een « bij » prijkt, d.i. het teken van Renouard de Bussière, van 1834 tot 1860 muntmeester van voornoemd atelier.

Rekordprijzen.

Onlangs heeft een numismatische firma uit Beverly Hills (Californië, U.S.A.) een verzameling aangekocht voor het peulschilletje van 7.300.000 dollars of ongeveer 300 miljoen Belgische frank. De verzameling bestaat uit 407.000 exemplaren zilveren Amerikaanse dollarstukken. Onnodig er aan toe te voegen dat zij naast talrijke courante stukken ook uitzonderlijk zeldzame varianten van de dollar bevat.

Van 13 tot 16 mei werd te Ontario (Canada) de verzameling Canadese munten, penningen en bankbriefjes van Mc Kay-Clements openbaar geveild. Voor de eerste maal werd voor een Canadese munt een bedrag (in Canadese dollars!) neergeteld dat de zes cijfers haalde: 110.000 dollars voor een proefslag van de Canadese dollar van 1911.

Het nieuw munthof van Winnipeg (Canada).

Op 30 april jl. had de officiële opening plaats van het nieuwe munthof van Winnipeg. Deze muntslagplaats kan jaarlijks 700 miljoen stukken produceren. Thans beschikt men over 31 muntpersen maar de ganse bouw van de werkplaats is derwijze opgevat dat het aantal muntpersen tot 66 eenheden zal kunnen opgevoerd worden. De totale kostprijs van de onderneming bedraagt 20 miljoen dollars. Het nieuw munthof vormt eveneens een toeristische attractie. Er is ondermeer een permanente tentoonstelling terwijl in een zaal die plaats biedt aan een vijftigtal personen gedurende de ganse dag een film vertoond wordt waarin alle stadia van de muntslag uitgelegd worden. Tevens staan bevoegde gidsen ter beschikking van de bezoekers die ter plaatse de speciale aanmuntingen voor verzamelaars kunnen aankopen.

De koninklijke Canadese Munt herdenkt de openstelling van het munthof van Winnipeg met de uitgifte van een tweetalige medaille die op de voorzijde het muntgebouw toont, weerspiegeld in het meer waaraan het gelegen is. De medaille van 45 mm doormeter is uit tombac, een legering van 88 % koper met 12 % zink.

Romeins zilver op het Wenduinse strand.

Dat de Wenduinse bodem talrijke sporen van de aanwezigheid der Romeinen in onze streken bevat, is een alom gekend feit. Sinds een kleine twee eeuwen worden er toevalsvondsten gedaan en tal van

musea, in binnen- en buitenland, bevatten archeologisch materiaal afkomstig uit Wenduine.

Ook de verzameling Gallo-Romeins aardewerk die in het gemeentehuis wordt tentoon gesteld, mag gezien worden.

Deze collectie werd zopas aangevuld met een fraai muntstuk. Het gaat om een zilveren denarius, met op de voorzijde de beeldenaar van Faustina, de echtgenote (141-161) van keizer Antoninus. Het stuk werd geslagen na haar dood en toont in reliëf een rechtsaanzien, bekleed borstbeeld. Op de keerzijde staat Ceres, de godin van de landbouw, gesluierd, naar voren en linksaanzien. Zij houdt een lange toorts en een pand van haar kleed.

Secretaris Lepeer, die samen met gemeentearchitect Decq, in de loop van augustus 1975 een blootgespoelde oude bewoningshorizont op het strand onderzocht, had even geluk toen hij de hand legde op dit geldstuk, dat onze verre voorouders eens als betaalmiddel gebruikten.

Tentoonstelling van de verzamelingen van The Mint van Birmingham.

Naar aanleiding van het 125-jarig bestaan van The Mint van Birmingham werd op 8 juni jl. een permanente tentoonstelling geopend van de verzamelingen munten en penningen geslagen door deze firma in de loop van haar bestaan. Naast de tentoongestelde numismatische documenten vindt men eveneens allerhande slagmaterialen. Sinds 1851 heeft deze onderneming voor meer dan honderd landen en regeringen munten vervaardigd. De tentoonstelling, toegankelijk van maandag tot vrijdag van 10 tot 16 uur, heeft plaats in de nieuwe Hagley Road Showroom, 109 Hagley Road te Birmingham. Ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling werd een zilveren herdenkingsmedaille uitgegeven.

Medaille Koninklijke Sinte-Mariakerk van Schaarbeek.

Door de Vrienden van de Koninklijke Sinte-Mariakerk van Schaarbeek, Gillonstraat 68 te 1030 Brussel wordt de medaille van de gebroeders Jacques en Leopold Wiener, de voornoemde kerk voorstellend en daterend van 1852, heruitgegeven in een zilveren en een bronzen versie. De opbrengst van de verkoop is bestemd als bijdrage tot de restauratiewerken aan dit 19de eeuwse gebouw, ontworpen door de Gentse architect Van Overstraeten.

44ste Congres te Huy.

Van 18 tot 22 augustus jl. had te Huy het 44ste congres van de Federatie van de kringen voor geschiedenis, oudheidkunde en folklore van België plaats. In de afdeling Numismatiek, onder het voorzitterschap van Meester Hubert Frère, werden volgende lezingen gehouden :

- A propos des origines du monnayage romain, door T. Hackens
- La circulation préaugustinienne en pays trévire d'après les fouilles récentes au Tetelbiërg, door R. Weiller
- Contribution à l'étude du trésor de Fécamp (x^e siècle), door J. Bernes
- L'écu d'or de l'empereur Louis IV de Bavière, door J. Duplessy
- De invoering van de Karolusgulden als rekenmunt in de Nederlanden, door N. J. de Meyer
- Les monnaies de confiance de la révolution française, door P. De Baeck.

De schat van Atocha.

Koningin Sophia van Spanje opende op 3 juni jl. in de zetel van de National Geographic Society te Washington (U.S.A.) een tentoonstelling gewijd aan de uit zee opgehaalde schatten afkomstig van het Spaans galjoen Nuestra Senora de Atocha. Dit galjoen werd in 1622 door een orkaan gegrepen en verging met zijn 265 passagiers en bemanningsleden in de omgeving van de Marquesaseilanden. Een gespecialiseerde Amerikaanse firma wist in 1971 de overblijfselen van het galjoen te lokaliseren en tot op heden werd ongeveer tien percent van de lading van het schip naar de oppervlakte gehaald. Onder de tentoongestelde voorwerpen vindt men goud- en zilverstaven, wapens, navigatie-instrumenten, kunstsmeedwerken en meer dan 6.000 muntstukken.

Muntvormige gedenkpenningen P. P. Rubens.

Naar aanleiding van het Rubensjaar zal de stad Antwerpen twee muntvormige gedenkpenningen uitgeven. Deze penningen uit goud en uit zilver zullen dezelfde technische karakteristieken hebben als respectievelijk de gouden muntvormige gedenkpenning van het 25-jarig ambtsjubileum van koning Boudewijn en de herdenkingsmunt van 250 frank.

De voorzijde van de penning toont een zelfportret van P. P. Rubens, de keerzijde het wapen van de stad Antwerpen.

De penningen worden vervaardigd door de Koninklijke Munt van België. De prijs voor de gouden exemplaren bedraagt 2.000 BF, die voor de zilveren penningen werd nog niet vastgelegd maar zal geenszins de 500 BF overtreffen. Zoals bij de muntvormige gedenkpenningen van koning Boudewijn, is ook thans de verhandeling van de medailles niet onderworpen aan de toepassing van de B.T.W.

De intekening op de gouden penningen gebeurt uitsluitend bij de banken en andere financiële instellingen. Vermits de banken op 10 december a.s. het definitief aantal inschrijvingen moeten overmaken, is het de belangstellenden aangeraden niet te talmen met hun bestelling. De levering van de bestelde gouden penningen is voorzien voor januari 1977.

De aanwervingsmodaliteiten voor de zilveren penning zijn nog niet bekend.

Een symposium muntverzamelaars - beroepsnumismaten.

Begin mei van dit jaar had in het slot van Auel (Duitsland) een driedaags symposium plaats waaraan vertegenwoordigers deelnamen van de muntverzamelaars enerzijds en de beroepsnumismaten en handelaars in numismatiek anderzijds.

De deelnemers aan het symposium brachten kritiek uit op de zogenaamde Olympische aanmunten van Duitsland, Oostenrijk en Canada. Als bijzonderste grieven noteerde men het te groot aantal uitgiften, de te hoge nominale waarden, de te dure prijzen en de weinig realistische voorspiegelingen betreffende de waardeverhoging van deze uitgiften.

Vervolgens werden ook de pseudo-munten op de korrel genomen. Er werd een voorstel ingediend om voortaan de benaming « pseudo-munt » te vervangen door de term « speculatie-munt » en om alle dergelijke produkties voortaan met een speciaal teken aan te merken in de muntcatalogi.

De verkoop van muntstukken in luxueuse schrijnen of verpakkingen werd ook afgekeurd. Verder werd nog van gedachten gewisseld over de prijzen van de aanmunten in « proof » versie, bestemd voor de verzamelaars. Hieruit bleek dat de prijsverhoging voor dergelijke versies niet hoger zou mogen liggen dan 50 % van de faciale waarde van het courant stuk.

Fusie van numismatische tijdschriften.

Vanaf 1 januari 1977 heeft de fusie plaats van twee Nederlandse numismatische tijdschriften, te weten de *Geuzenpenning*, orgaan van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en *De Florijn*, uitgegeven door de Federatie van Numismatische Kringen. De naam van het nieuw tijdschrift is nog niet bepaald. Hij zal door een jury verkozen worden uit alle voorstellen die haar zullen toekomen. De inzender van de weerhouden titel ontvangt een aankoopbon ter waarde van 500 gulden, omwisselbaar bij de drie Nederlandse beroepsnumismaten die de som ter beschikking stelden van de jury.

Het nieuw tijdschrift zal tweemaandelijks verschijnen.

Jaarlijkse numismatische dag te Nivelles.

De zesde jaarlijkse numismatische dag van de afdeling Nivelles van het E.G.M.P. zal doorgaan op zondag 20 maart 1977. De manifestatie heeft plaats in het lokaal Café de l'Union, Grand'Place 27 te Nivelles. Voor nadere inlichtingen en reservaties kan men zich vanaf nu reeds wenden tot de voorzitter van de afdeling, de heer J. Lauriers, boulevard des Arbalétriers 7 te 1400 Nivelles (tel. : 067/22.78.61).

Veiling Jean De Mey, te Brussel.

Op zaterdag 20 november a.s. houdt Jean De Mey zijn zesde openbare muntveiling in de Gouden Zaal van het Atlantahotel, Adolf Maxlaan 7 te 1000 Brussel. De veiling vangt aan om 9 u. Voor nadere inlichtingen: J. De Mey, Verenigingstraat 58, 1000 Brussel (tel. 02/219.07.24).

RUILBEURZEN

<i>Wie richt in</i>	Numismatica Tienen.
<i>Wat</i>	internationale numismatische ruilbeurs.
<i>Waar</i>	Grote Sporthall van de Stadsschouwburg, Minderbroedersstraat 15 te Tienen.
<i>Wanneer</i>	donderdag 11 november 1976 van 8.30 tot 17.30 u.
<i>Reservatie</i>	André Dewil, Vianderstraat 9, 3300 Tienen (tel. 016/81.49.47). Felix Tutenel, Beauduinstraat 96-98, 3300 Tienen (tel. 016/81.27.33). Pierre Paul Schraepen, St. Martinusstraat 22, 3300 Tienen (tel. 016/81.37.40).
<i>Prijs deelneming</i>	100 BF per meter te storten op rekening nr. 001-0260155-77 bij de A.S.L.K., agentschap Tienen voor rekening van Numismatica Tienen.
<i>Faciliteiten</i>	gratis parking, dranken, snack-bar, tombola.

TE WEERHOUDEN DATA

9 oktober 1976	veiling Van Alsenoy te Antwerpen.
17 oktober 1976	algemene vergadering van het Europees Genootschap te Leuven.
23-24 oktober 1976	9de internationale ruilbeurs te Hasselt.
9 november 1976	openbare vergadering van de Cercle d'études numismatiques te Brussel.
11 november 1976	internationale ruilbeurs te Tienen.
20 november 1976	veiling De Mey te Brussel.
20 maart 1977	6de jaarlijkse numismatische dag te Nivelles.
19 mei 1977	internationale ruilbeurs te Dendermonde.